

de **Kracht** van het **Westland**

Economische thermometer 2004

*Thema:
Human Capital*

Rabobank

**KAMER VAN KOOPHANDEL
HAAGLANDEN**

Colofon

De Kracht van het Westland

De Kracht van het Westland, Economische Thermometer Westland 2004

Thema

Human capital als motor voor groei?

Datum

Juni 2005

Samenstelling

Economische Thermometer

drs. Sergej Bulterman

Aad Stoffels

Themastudie

Survey@marktonderzoek

Rob de Vree

In opdracht van

Kamers van Koophandel Haaglanden

Rabobank Westland

Contactadressen

Rabobank Nederland

Stafgroep Economisch Onderzoek

UCP515, Postbus 17100, 3500 HG Utrecht

tel. 030 216 26 61

www.rabobankgroep.nl/kennisbank

Kamer van Koophandel Haaglanden

Vestiging Naaldwijk

Postbus 360, 2670 AK Naaldwijk

tel. 070 32873277

www.denhaag.kvk.nl

Fotografie

Fotostudio G.J. Vlekke (cover)

Ewout Straatjes Fotografie

Martien de Man

Hans Oostrom

Productie

Drukgroep Maasland

Oplage

1.200 exemplaren

Rabobank

KAMER VAN KOOPHANDEL
HAAGLANDEN

© 2005 Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Westland.

Het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten of andere onvolkomenheden in deze publicatie.

de **Kracht**
van het
Westland

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding	4
Kerngegevens Westland	5
Deel I: Economische Thermometer	
1. Thermometerstand in 2004	6
2. Economische groei	6
3. Economische kracht	10
4. Glastuinbouw	13
5. Conclusie, deel I	16
Deel II Themastudie: Human capital als motor voor groei?	
1. De positionering van 'human capital'	17
2. De relevantie van human capital	20
3. Conclusie, deel II	26
Bijlagen	
Toelichting op de Economische Thermometer	28
Bronvermelding	28

Voorwoord

Voor u ligt de -alweer- zevende uitgave van 'De Kracht van het Westland'. De studie neemt de economische ontwikkeling van het Westland onder de loep aan de hand van de jaarlijks terugkerende economische thermometer en een wisselende themastudie. Het thema van dit jaar stelt de factor 'human capital' centraal, in relatie tot enkele belangrijke trends en ontwikkelingen in onze regio. Voor het eerst worden de resultaten uit de themastudie bovendien vergeleken met de ontwikkelingen in Haaglanden.

Voor het Westlandse bedrijfsleven was 2004 een minder goed jaar. De terugval van de nationale en mondiale economie is hier relatief sterk voelbaar geweest. De economische groei, zoals we deze meten, was de laagste in zeven jaar 'De Kracht van het Westland'. Het slechtere economische klimaat was ook voelbaar in de glastuinbouw, al scoort de glastuinbouw in het Westland relatief goed in vergelijking met andere regio's in Nederland.

De themastudie laat zien dat ondernemers de samenwerking met kennisinstellingen steeds belangrijker vinden. Bovendien staat de kwaliteit van de medewerkers op één voor het functioneren van de organisatie. De eisen aan medewerkers gaan echter wel veranderen, waarbij opvalt de roep om meer vak- en productkennis.

Het rapport is wederom het resultaat van een intensieve en vruchtbare samenwerking tussen de Rabobank Westland, het directoraat Kennis en Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland en de Kamer van Koophandel Haaglanden, vestiging Naaldwijk. Wij hopen met het rapport een bijdrage te leveren aan de discussie en de te maken beleidskeuzes voor een gezonde economische ontwikkeling van onze regio.

Namens Rabobank Westland,

Jaap Breugem

Namens de Kamer van Koophandel
Haaglanden, vestiging Naaldwijk,

Rob de Vree

Inleiding

De Kracht van het Westland is inmiddels een traditie. Sinds de eerste uitgave in 1999 mag de jaarlijkse studie zich verheugen in een grote belangstelling en is de combinatie van de economische thermometer en de jaarlijkse themastudie steeds enthousiast ontvangen. Het geeft een goed beeld van de regionale economie en bevestigt de kwaliteiten en betekenis van het Westland¹ voor omliggende regio's en Nederland als geheel. Het Westland is een zeer ondernemende regio en met het glastuinbouwcomplex heeft het een van de meest concurrerende en sterkste clusters ter wereld in huis. Het Westland is dé centrale pijler onder het glastuinbouwcluster in Zuid-Holland (Greenport) dat met een economische waarde van ruim 6 miljard euro en 65.000 arbeidsplaatsen vergelijkbaar is met de mainports Rotterdam en Schiphol.

► *Economische thermometer*

In deel I van deze studie staat de economische thermometer over 2004 centraal die aangeeft hoe het gaat met de economie in de Glazen Stad. De meter peilt de stand van de Westlandse economie op de volgende drie onderdelen:

- Economische groei
- Economische kracht
- Glastuinbouw

Deze drie onderdelen, in de thermometer 'indicatoren' genoemd, zijn op hun beurt weer opgebouwd uit een aantal variabelen. Iedere variabele krijgt een score die tot stand komt door vergelijking van het gemiddelde in het Westland met het gemiddelde van alle Nederlandse regio's. Dit Nederlands gemiddelde is vastgesteld op een 6. Ter vergelijking van de resultaten van de thermometer over 2004 zijn ook de uitkomsten over de periode 1998 tot en met 2004 vermeld. Dit plaatst het economisch presteren van het Westland in een breder perspectief.

► *Themastudie*

De themastudie stelt dit keer de factor 'human capital' centraal. De keuze hiervoor is ingegeven door twee motieven. In de eerste plaats door de grote aandacht die kennis en onderwijs krijgen op iedere beleidsagenda en waarin ze worden omschreven als belangrijke voorwaarden voor economische en maatschappelijke ontwikkeling. In de tweede plaats kan de studie een aanvulling zijn op gemeentelijke en provinciale structuurvisies die vooral een ruimtelijk economisch karakter kennen. Te denken valt aan de recent vastgestelde Greenportvisie van de gemeente Westland, waarin het aangeeft te willen voortbouwen op de core-business van het Westland, namelijk het glastuinbouwcluster. En ook aan de in ontwikkeling zijnde gebiedsvisie in Midden-Delfland, waarbij de gemeente het als een belangrijke opgave ziet het gebied open te houden en waar mogelijk te versterken.

De resultaten van het themaonderzoek worden in deel II behandeld, waarbij zal worden afgesloten met enkele aanbevelingen.

1. De regio Westland omvat met ingang van 1 januari 2004 de gemeente Midden-Delfland (gevormd uit Maasland en Schipluiden) en de gemeente Westland (gevormd uit de vijf gemeenten De Lier, Monster, Naaldwijk, 's-Gravenzande en Wateringen). Daar waar gesproken wordt over de Westlandse economie worden dus beide gemeenten bedoeld, Midden-Delfland en Westland.

Kerngegevens Westland

Sterke punten

Lage werkloosheid
 Grote arbeidsmotivatie
 Bedrijvennetwerken
 Nabijheid stedelijke afzetmarkt
 Nabijheid stedelijke arbeidsmarkt
 Ligging t.o.v. mainport Rotterdam en internationale verbindingen

Zwakke punten

Laag opleidingsniveau
 Beperkte uitbreidingsmogelijkheden
 Eenzijdige economische structuur
 Congestie en verouderde infrastructuur
 Krapte op de arbeidsmarkt
 Imago kassengebied
 Versnippering en ruimtegebrek

Het Westland in cijfers

	2004	2003	2002	2001	2000
Bevolking:	114.400	114.400	113.800	113.100	112.600
Aantal vestigingen:	7.852	6.724	6.526	6.626	6.832
Aantal werkzame personen (fulltime):	51.472	49.421	48.829	47.960	45.780
Aandeel tuinbouw in werkgelegenheid:	19,3%	20,3%	17%	23,5%	23,4%
Werkloosheid (personen):	1.600	1.400	1.300	1.200	1.200
Werkloosheidspercentage:	2,9	2,5	2,3	2,2	2,2
Bruto Toegevoegde Waarde (TW) ¹⁾ :	*	*	€ 6,4 mrd	€ 6,4 mrd	€ 6,0 mrd
Aandeel glastuinbouw in TW ¹⁾ :	*	*	*	18%	20%
Glasareaal:	*	2.964 ha	3.049 ha	3.105 ha	3.140 ha

* Gegevens zijn niet beschikbaar.

1) Als omvangsmaat van de Westlandse economie is hier niet het Bruto Regionaal Product maar de Bruto Toegevoegde Waarde genomen, omdat de omvang van bedrijfssectoren (zoals de glastuinbouw) alleen in Bruto Toegevoegde Waarde is uit te drukken.

Deel I: Economische Thermometer

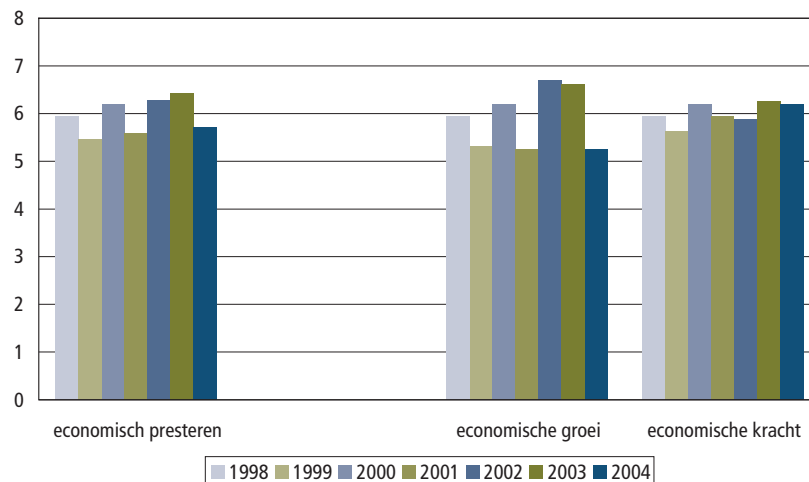
1. Thermometerstand in 2004

► *Belangrijkste uitkomsten*

- Economische malaise raakt ook de Westlandse economie
- Magere bedrijfsresultaten in glastuinbouw door turbulente wereldmarkt
- Bouwnijverheid realiseert lichte groei
- Industrie en dienstverlening presteren het beste in de groeicijfers
- Handelssectoren stagneren.

De thermometer van het economisch presteren komt in 2004 uit op een stand van 5,7 (figuur 1). Dit is een aanzienlijke verslechtering ten opzichte van de 6,4 uit het voorgaande jaar. In tegenstelling tot 2003, waarin de regio nog relatief goed presteerde, heeft het Westland het in 2004 ten opzichte van de andere Nederlandse regio's economisch slechter gedaan.

Figuur 1: Economische Thermometer Westland, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

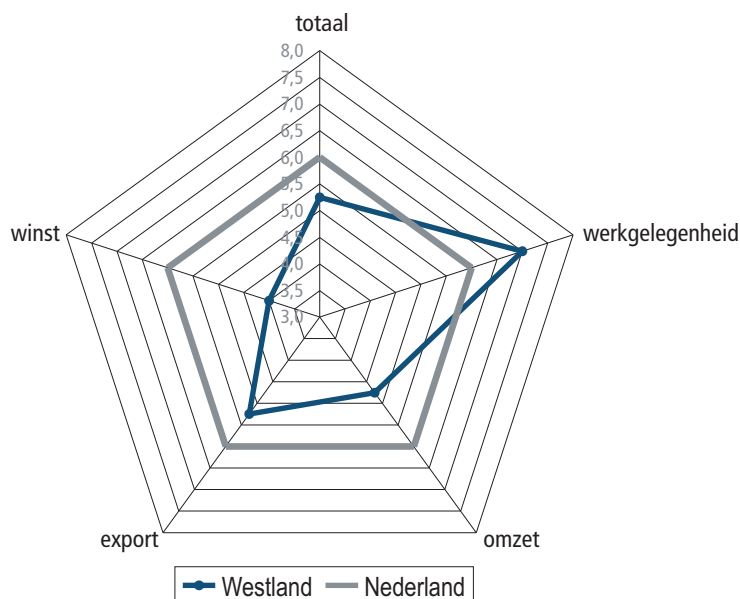
De thermometer van het economisch presteren is opgebouwd uit de indicatoren economische groei en economische kracht. Op de volgende pagina's worden deze onderdelen nader toegelicht.

2. Economische groei

De economische groei wordt gemeten aan de hand van de scores op vier variabelen: werkgelegenheid, omzet, export en winst.

► *Meterstand 2004*

Het Nederlands gemiddelde is vastgesteld op een 6. Per saldo leiden de scores op de vier variabelen tot een meterstand van 5,25 (zie figuur 2). Dit is de laagste score sinds de start van De Kracht van het Westland in 1998.

Figuur 2: Economische groei in 2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► **Werkgelegenheidsgroei²**

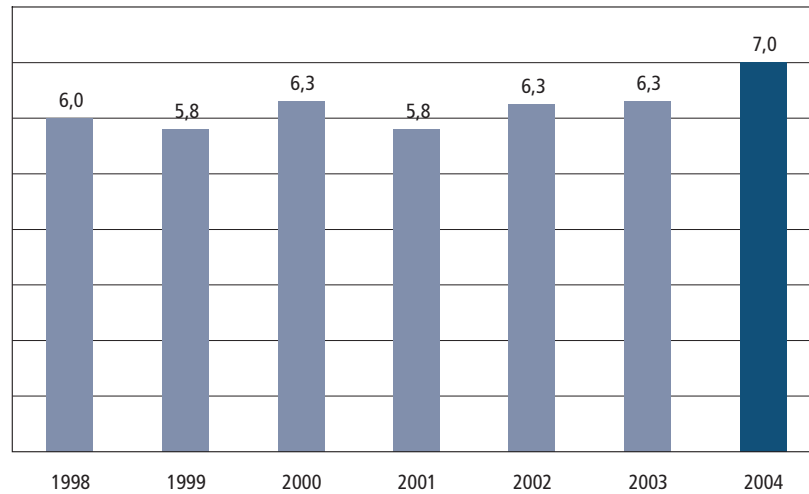
De werkgelegenheidsontwikkeling ligt dit jaar wederom boven het gemiddeld landelijk niveau. Ondanks de laagconjunctuur nam de werkgelegenheid in het Westland met 0,6% toe, terwijl Nederland met een licht banenkrimp van 0,3% te maken had. De thermometerstand komt daarom in 2004 uit op een 7 (figuur 3). Dit is de hoogste score sinds 1998.

De verschillen tussen de bedrijfstakken zijn groot. De grootste werkgelegenheidsgroei boekt de sector Openbaar Bestuur. In de sectoren Industrie en openbaar nut en Landbouw en visserij is sprake van een afname. In de sector Handel, horeca en reparatie is deze nagenoeg gelijk. In de glastuinbouw, een van de grootste bedrijfstakken in het Westland, neemt de werkgelegenheid in 2004 met ca. 6% toe.

Overigens wordt in de tabel 'Westland in cijfers' op pagina 5 melding gemaakt van een veel forsere toename van de werkgelegenheid in het Westland tussen 2003 en 2004 dan de 0,6% van hierboven. In die tabel is uitgegaan van de regio Westland als een combinatie van de nieuwe gemeenten Midden-Delfland en Westland, zonder rekening te houden met de doorgevoerde gemeentelijke grenscorecties. Bij de vorming van de beide gemeenten op januari 2004 is hun grondgebied namelijk uitgebreid, waaronder de toevoeging van delen van Maassluis bij de gemeente Midden-Delfland. Om diezelfde reden is het aantal bedrijfsvestigingen in 'Westland in cijfers' in 2004 fors hoger dan in 2003.

2. De thermometerstanden voor de variabele 'werkgelegenheidsgroei' zijn berekend op basis van LISA Werkgelegenheidsregister Nederland. In de eerste edities werd nog uitgegaan van cijfers uit de Enquête Regionale Bedrijfsontwikkeling (ERBO) van de Kamers van Koophandel. Het LISA-bestand geeft echter een completer beeld, omdat hierin ook eenmansbedrijven in de land- en tuinbouw en de non-profitsector is meegenomen. Deze ontbreken in ERBO. Alle jaargangen zijn nu herberekend met LISA-cijfers, met kleine afwijkingen ten opzichte van de thermometerstanden in vorige edities tot gevolg.

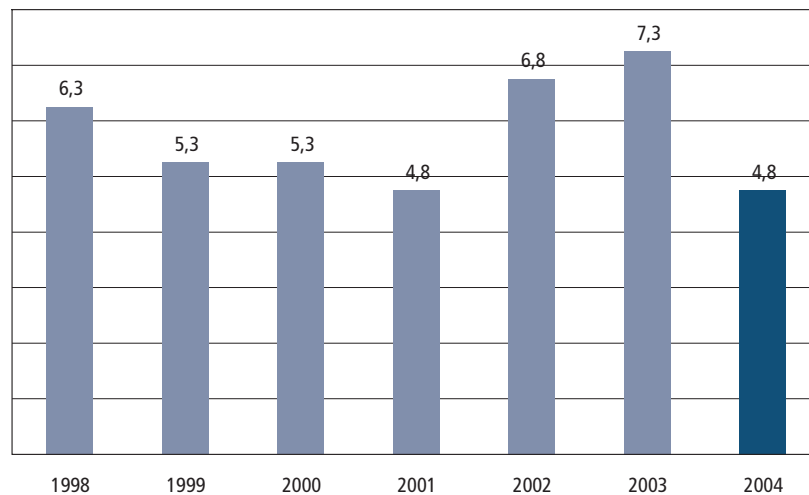

Figuur 3: Werkgelegenheids groei, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► Omzetgroei

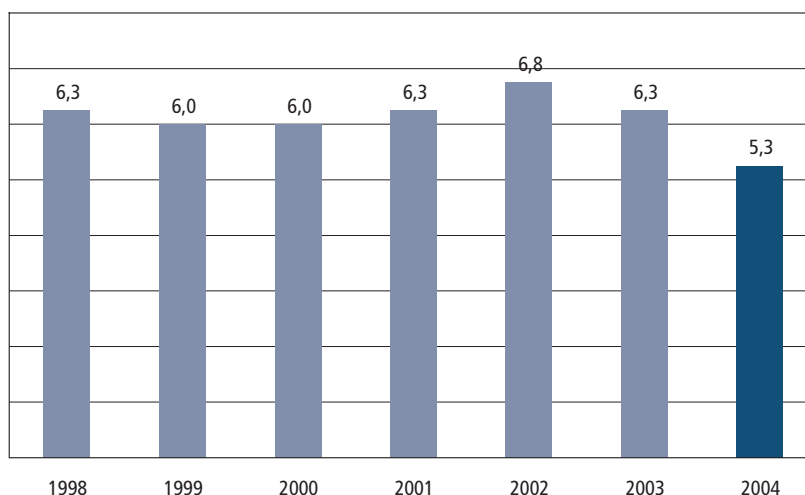
De regionale omzet is dit jaar gedaald terwijl deze landelijk steeg. Dit uit zich in een minder fraaie score van 4,8 en betekent een forse verslechtering ten opzichte van de 7,3 uit 2003 (figuur 4). Waar in 2002 en 2003 nog sprake was van een positieve ontwikkeling is nu dus weer sprake van een negatieve ontwikkeling. Daarbij wordt opgemerkt dat door de omzetprestaties van industrie en diensten de neergang nog enigszins beperkt blijft. In vergelijking met het voorgaande jaar blijft in 2004 bovendien de omzetgroei op de binnenlandse markt achter.

Figuur 4: Omzetgroei, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► Exportgroei

De omzetresultaten in het buitenland vertonen ieder jaar een duidelijke parallel met de ontwikkeling in de glastuinbouw. Logisch, aangezien het Westlandse exportpakket grotendeels bestaat uit tuinbouwproducten. Een belangrijke oorzaak voor de slechtere omzetprestaties is dan ook de achterblijvende export in de Westlandse glastuinbouwconomie. Het exportvolume daalde met 0,3%-punt en de regio wijkt daarmee in negatieve zin af van het landelijke beeld. In de drie voorgaande jaren was nog sprake van een positieve afwijking. Gevolg is dat de score van deze indicator daalt van een 6,3 in 2003 naar een 5,3 vorig jaar (figuur 5). Niettemin blijft de export een naar verhouding belangrijk aandeel houden in de omzet van het Westlandse bedrijfsleven.

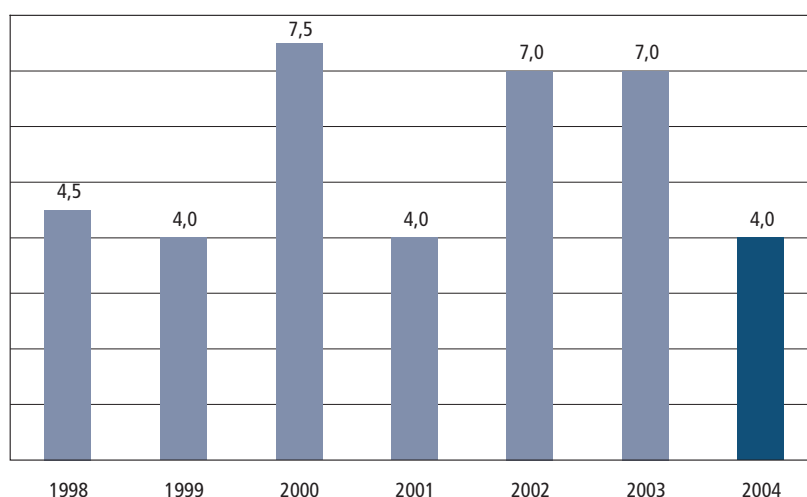
Figuur 5: Exportgroei, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► **Winstgroei**

De thermometerscore voor de winstgroei laat door de tijd een sterk schommelend beeld zien. Tussen 2003 en 2004 daalde deze sterk (van een 7,0 naar een 4,0), zoals in figuur 6 is te zien. De tegenvallende winstgroei is voor een groot deel debet aan de lage economische groeiwaardering van de Westlandse economie. Het cijfer geeft duidelijk aan dat de Westlandse economie in 2004 zich naar verhouding ongunstig heeft ontwikkeld.

Voor de ongunstige resultaten kan voor een groot deel naar de bedrijfseconomische ontwikkelingen in de Westlandse glastuinbouw worden verwezen. Verderop in dit rapport komt deze sector afzonderlijk uitgebreid aan bod.

Figuur 6: Winstgroei, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► **Conclusie**

De economische groei van het Westlandse bedrijfsleven in 2004 evenaart het dieptepunt uit 2001 (gemeten sinds 1998). Omzet, export en winst laten alle een negatieve ontwikkeling zien. Opvallend is dat er niettemin sprake is van een positieve werkgelegenheidsontwikkeling, zelfs in de glastuinbouw.

Waar de gemiddelde economische groei in de Nederlandse regio's na een teruglopende conjunctuur zich voorzichtig herstelt, laat dit in het Westlandse bedrijfsleven op zich wachten.

De afzetontwikkeling van de glastuinbouw speelt hierin een belangrijke rol. Het feit dat het Westland met uitzondering van werkgelegenheid op alle groeivariabelen slecht scoort duidt erop dat niet alleen in de glastuinbouw, maar in het Westlandse bedrijfsleven breed sprake is van een relatief ongunstige ontwikkeling. De nauwe verbondenheid tussen de glastuinbouw en de rest van de Westlandse economie wordt hiermee weer eens bevestigd.

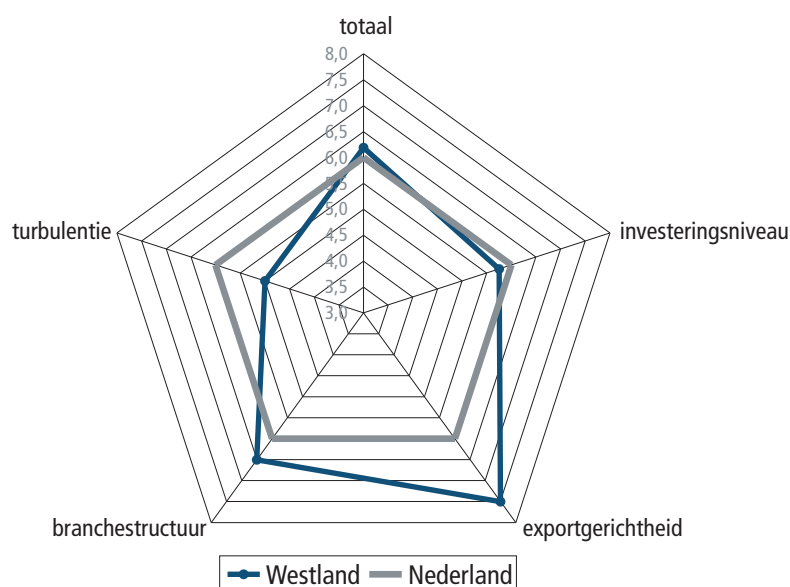
3. Economische kracht

De indicator economische kracht is samengesteld uit de volgende vier variabelen die alle iets zeggen over de economische vitaliteit van het Westland: investeringsanimo, exportgerichtheid, structuur van de productie en turbulentie van het bedrijfsleven.

► *Meterstand 2004*

De thermometerstand voor economische kracht vertoont doorgaans minder schommelingen dan de stand voor de groeiprestaties. De waarde is vorig jaar met een 6,2 iets gunstiger uitgevallen dan in 2003, toen nog een 6,1 werd gemeten (zie figuur 7).

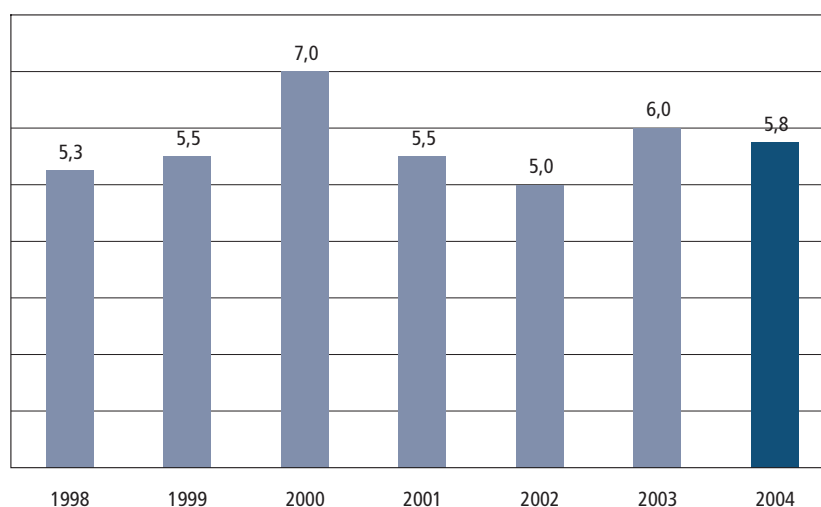
Figuur 7: Economische kracht in 2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► *Investeringsanimo*

De investeringsanimo zegt iets over de groeiverwachtingen en de vernieuwingsdrang van ondernemingen. Het zegt ook iets over het vertrouwen van ondernemers. In 2004 is door 59% van de Westlandse bedrijven geïnvesteerd, een percentage dat vergelijkbaar is met de twee voorgaande jaren. De regionale investeringsanimo is daarmee nagenoeg gelijk aan het landelijk niveau. De thermometerstand scoort op deze variabele een 5,8, iets lager dan de 6,0 van 2003 (figuur 8). Opvallend is dat het Westlandse bedrijfsleven tegen een achtergrond van tegenvallende economische groei een redelijke investeringsbereidheid vertoont. Het anticyclische karakter van het glastuinbouwcomplex is hiervoor een verklaring. Daarover meer in de glastuinbouwmonitor, verderop in deze studie.

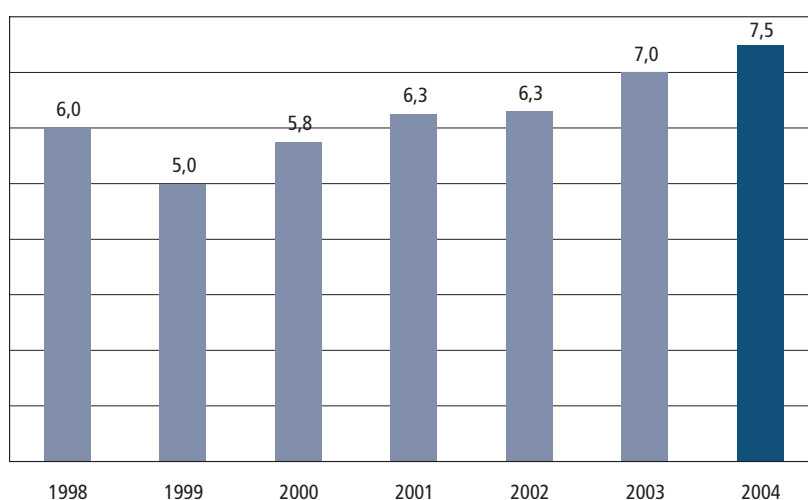
Figuur 8: Investeringsanimo, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► Exportgerichtheid

De mate waarin het bedrijfsleven exporteert is in het glastuinbouwcomplex een indicatie voor de kwaliteit van het ondernemerschap. Exporterende bedrijven benutten met extra inzet en grensverleggend ondernemen hun marktgroeimogelijkheden namelijk optimaal. Een exportgericht bedrijfsleven krijgt dan ook een positieve waardering. De trend van de afgelopen jaren is in 2004 verder doorgezet: de exportgerichtheid van het Westlandse bedrijfsleven ontwikkelt zich gunstig. Liefst 18% van alle bedrijven exporteert naar het buitenland, beduidend meer dan landelijk (13%). Daarmee stijgt de thermometerstand van een 7 in 2003 naar een fraaie 7,5 in 2004 (figuur 9).

Overigens blijft de dienstensector een weinig exportgerichte bedrijfstak. De sterke focus op export beperkt zich vrijwel geheel tot delen van de Westlandse industrie en de internationale handel in tuinbouwproducten.

Figuur 9: Exportgerichtheid, 1998-2004

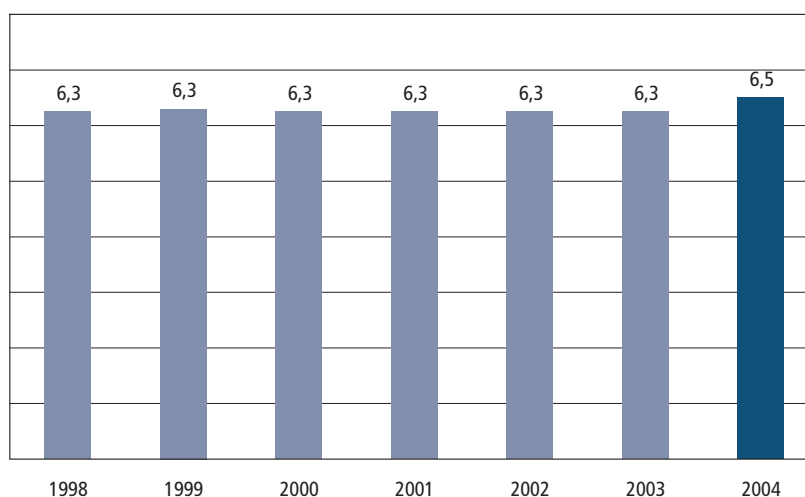
Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► Structuur van de productie

Met de structuur van de productie wordt de samenstelling van de economie naar type bedrijvigheid bedoeld. De gedachte daarbij is dat een sterke vertegenwoordiging van kansrijke, groeiachtige bedrijvigheid, zoals bijvoorbeeld de commerciële dienstverlening, hoger moet worden gewaardeerd dan een stagnerende bedrijvigheid.

De score op deze variabele is in de metingen vijf jaar lang niet veranderd: iedere keer kwam deze uit op een 6,3. Dit jaar is voor het eerst een stijging naar 6,5 waargenomen (figuur 10). Daarmee lijkt de al jaren door de overheid bepleite structuurverbreding van de Westlandse economie voorzichtig op gang te komen. Dit is opmerkelijk nu de gemeente Westland met haar Greenportvisie juist weer terugkeert naar een focus op het glastuinbouwcluster. Het wekt de indruk dat niet zozeer economisch (overheids)beleid als wel door de markt gestuurde processen de Westlandse economie geleidelijk aan een nieuw gezicht geven.

Figuur 10: Branchestructuur, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

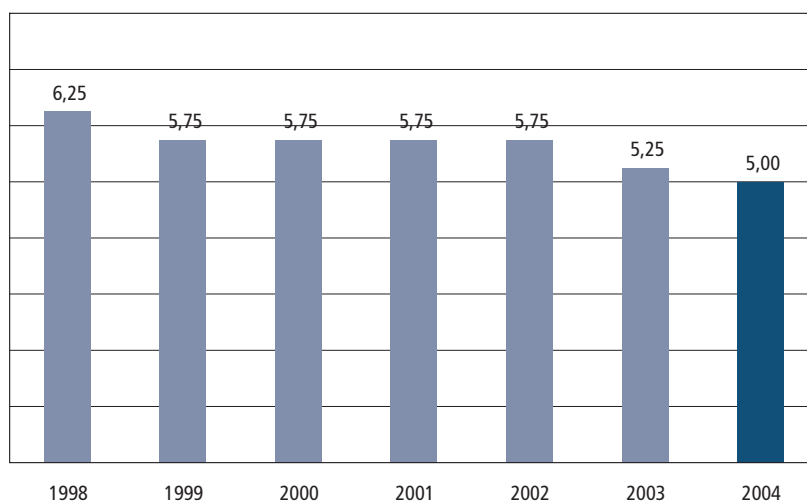
► **Turbulentie van het bedrijfsleven**

De variabele 'turbulentie van het bedrijfsleven' typeert de dynamiek van een regio, gemeten aan de hand van de hoeveelheid nieuwe bedrijvigheid door vestiging van bedrijven uit andere regio's en door de aantallen starters. Een hoge turbulentie stimuleert de groei en vernieuwing van de economie en krijgt daarom een positieve waardering.

De regio telde in 2004 ruim 1100 toetreders, ruim 200 meer dan in 2003. Het aandeel toetreders op de Westlandse bedrijvenpopulatie liep daarmee op van 10,2% naar 16,8%. Landelijk was sprake van een grotere aanwas.

Het aandeel van starters in de economie wordt mede bepaald door specifiek regionale en structurele kenmerken. Dan blijkt dat de regio Westland geen typische startersregio is. De ondervetegenwoordiging van bedrijfstakken waarin landelijk traditioneel veel wordt gestart, zoals de zakelijke dienstverlening, zorgt voor doorgaans bescheiden starterspercentages. Het aantal nieuwkomers van buiten de regio wordt vooral bepaald door het vestigingsklimaat en de beschikbaarheid van bedrijfsruimte in het bijzonder. Ook dan scoort het Westland niet hoog.

Het structurele ruimtegebrek, voor zowel de glastuinbouw als andere branches, maakt een positief vestigingssaldo van bedrijven vrijwel onmogelijk. De ontwikkeling van Wateringse Veld en Zwethove in Wateringen en het nu in ontwikkeling zijnde Honderdland verzachten dit enigszins, maar het heeft nog geen positief effect op het totale turbulentiecijfer. Hierdoor komt de score op de variabele 'turbulentie' op een 5,0 uit, waarmee de 5,3 uit 2003 niet het dieptepunt van de totaal gemeten jaren blijkt te zijn geweest (figuur 11).

Figuur 11: Turbulentie, 1998-2004

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► Conclusie

De thermometerstand voor de economische kracht beweegt zich door de jaren rond de 6. Met een marginale stijging ligt deze net als in 2003 nog iets boven de 6. Een stijging en daarmee een teken dat de Westlandse economie iets krachtiger is dan landelijk.

Deze kracht heeft in 2004 echter niet geresulteerd in een gunstige groeiontwikkeling van de regionale economie. Daarvoor zijn de ontwikkelingen op de afzetmarkt voor de glastuinbouw te mager geweest.

4. Glastuinbouw

In de economische thermometer is het Westlandse bedrijfsleven als geheel onder de loep genomen. Gezien het grote belang van de glastuinbouw voor de regio wordt hier specifiek ingegaan op de ontwikkelingen in deze sector.

De glastuinbouwmonitor heeft een wat afwijkende opzet van de algemene economische thermometer. De prestaties van de Westlandse glastuinbouw worden afgezet tegen het landelijk gemiddelde in de bedrijfstak. Dat gemiddelde is op 100 gesteld. Bij een score boven de 100 heeft de Westlandse glastuinbouw beter gepresteerd dan die elders in Nederland, bij een score onder de 100 zijn de prestaties in het Westland achtergebleven bij de landelijke.

De totaalscore voor de glastuinbouw is samengesteld uit scores van de volgende variabelen, die als indicator voor de glastuinbouw zijn opgenomen, te weten:

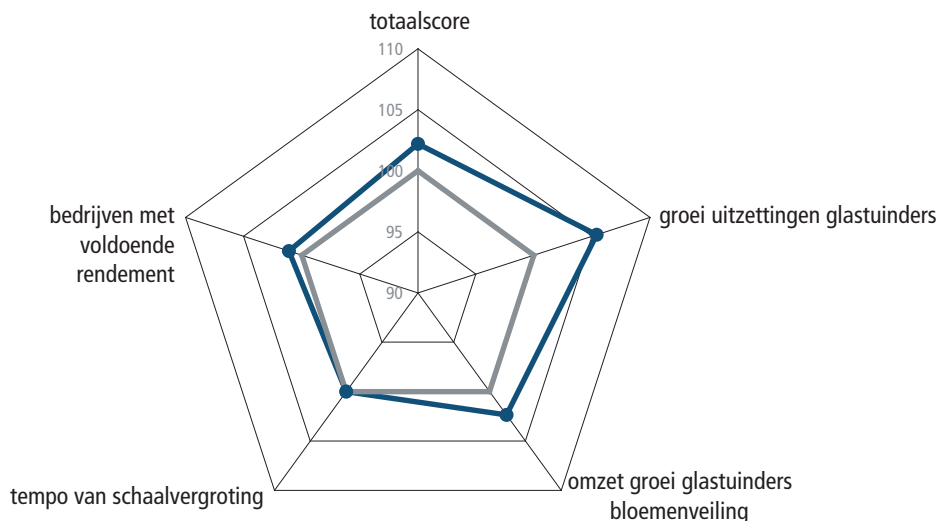
- het procentueel aandeel van de Westlandse glastuinbouwbedrijven met voldoende rendement (rentabiliteit, gunstig bedrijfsresultaat ten opzichte van het eigen vermogen)
- de groei van de omzet van Westlandse tuinders bij de bloemenveiling FloraHolland
- de omvang van de kredietverlening aan Westlandse glastuinders
- de groei van het aantal grote glastuinbouwbedrijven in het Westland ofwel het tempo van schaalvergroting.

► Score 2004

De tegenvallende economische ontwikkeling raakt ook het glastuinbouwcluster. Niettemin presteerde de Westlandse glastuinbouw het afgelopen jaar relatief goed in vergelijking tot de glastuinbouw elders in Nederland (figuur 12). De totaalscore van de Westlandse glastuinbouw is uitgekomen op 102,1 ten opzichte van een score van 99,8 het jaar ervoor. Een nadere toelichting op deze resultaten volgt hierna, waar de scorebepalende variabelen elk afzonderlijk tegen het licht worden gehouden.

Figuur 12: Score economische gezondheid van de Westlandse glastuinbouw in 2004

Index: Nederlandse glastuinbouw = 100

Bron: Kamer van Koophandel Haaglanden, Rabobank Nederland

► **Bedrijven met voldoende rendement**

De variabele 'bedrijven met voldoende rendement' zegt iets over hoe de ondernemers aankijken tegen de gang van zaken in hun bedrijf.³ Vanwege het subjectieve karakter is de indicator tevens een 'stemmingsmeter' over het vertrouwen dat ondernemers op dat moment in hun bedrijf en de economie hebben.

De Westlandse glastuinders zijn negatiever gestemd over het in 2004 behaalde bedrijfsresultaat dan ze in 2003 waren. Het percentage glastuinders met voldoende rendement is fors terug gevallen van 72% in 2003 naar slechts 43% vorig jaar. Dat is het laagste percentage, sinds de eerste publicatie van de Kracht van het Westland in 1999. Met dit magere resultaat volgt de Westlandse glastuinbouw de landelijke trend.

Zowel in de groente- als in de sierteelt stonden de resultaten van de ondernemers onder druk. Enerzijds komt dit door de gestegen kosten voor met name elektriciteit, anderzijds door een terugval in de opbrengsten, onder invloed van de dure dollar en de afgenomen vraag naar kamer- en vooral tuinplanten.⁴ In de groenteteelt viel de omzet het sterkst terug, maar ook de sierteelt kampte met lagere omzetcijfers.

► **Omzet glastuinders bloemenveiling**

De ontwikkeling in de veilingomzetten geeft een beeld van de prestaties van de toeleverende bedrijven: de kwekers. In de sierteeltsector wordt, in tegenstelling tot de groentesector, het gros van de producten via de veiling verhandeld. Dit maakt het mogelijk de omzet in 2004 van FloraHolland, voor zover afkomstig van leveranciers uit het Westland, te vergelijken met de binnenlandse omzet van alle bloemenveilingen in Nederland.

De omzet van Westlandse glastuinders bij FloraHolland is het afgelopen jaar (met 2%) licht toegenomen. Dit gebeurde onder lastige omstandigheden: een turbulente wereldmarkt met een matige prijsontwikkeling als gevolg. Bij de Nederlandse bloemenveilingen stagneerde de omzet van binnenlandse glastuinders. De Westlandse tuinders steken dus positief af bij die uit andere landsdelen. Het resultaat is een licht positieve score voor het Westland van 102,4.

3. De gegevens zijn gebaseerd op antwoorden die glastuinders hebben gegeven in de ERBO-enquête van de Kamer van Koophandel.

4. LEI (2005), Bedrijfsresultaten glastuinbouwsectoren in 2004.

De Nederlandse bloemenveilingen realiseerden in 2004 een omzet van ruim € 3,6 miljard. Dat is ongeveer evenveel als in het jaar ervoor. Het marktaandeel van FloraHolland (met vestigingen binnen én buiten het Westland) stabiliseert zich rond de 52%.⁵ Dit marktleiderschap is ontstaan door de vele fusies van de oorspronkelijke Westlandse veilingen met die in onder meer Bleiswijk, Rijnsburg, Eelde en Venlo. Haar sterke positie op de Nederlandse tuindersmarkt als geheel stuwt de omzet van de veiling extra op, doordat (vooral grotere) producenten uit andere landsdelen hun sierteeltproducten hier verhandelen. Hieruit valt af te leiden dat FloraHolland in het Westland steeds minder direct afhankelijk is van de Westlandse productie. De omzet van de veiling zegt dus niet alles over hoe het met de Westlandse glastuinbouw gaat.

► *Uitzettingen glastuinders*

De kredietverlening aan tuinders geeft een indicatie voor het investeringsniveau in de sector. Soms kunnen ook andere factoren op de ontwikkeling in de uitzettingen van invloed zijn. De uitkomsten van deze variabele zijn gebaseerd op gegevens van uitzettingen aan glastuinders door de Rabobank.⁶

Het overgrote deel van de glastuinders bankiert bij de Rabobank.

De uitzettingen aan de Westlandse glastuinbouw stegen in 2004 met 4%, tegen een krimp van 1% landelijk. Hierdoor verbetert de score van het Westland op deze variabele van 99,6 in 2003 naar 105,4 in 2004.

Gegeven de magere bedrijfsresultaten, lijkt de groei in de kredietverlening een onlogische ontwikkeling te zijn. Een verklaring hiervoor is dat veel ondernemers in de glastuinbouw anticyclisch, dat wil zeggen ook in onzekere economische tijden investeren. Veel ondernemers hadden hun investeringsbeslissing al in de jaren ervoor genomen en verleden jaar uitgevoerd, ongeacht de marktontwikkelingen van dat moment.

► *Tempo van schaalvergroting*

Het proces van schaalvergroting is in cijfers te vertalen door naar de groei van het aandeel grotere tuinbouwbedrijven binnen de gehele sector te kijken. Onder grotere bedrijven worden in dit onderzoek bedrijven verstaan met een omvang van minimaal 2,5 hectare. Deze bedrijven zijn gemiddeld genomen vaak beter draaiend en moderner dan kleine bedrijven. Grotere bedrijven, zo blijkt uit onderzoek, zijn beter aangepast aan de hedendaagse eisen voor een goede bedrijfsvoering, zijn kapitaalkrachtiger en hebben een grotere expansiedrift dan kleine bedrijven. Aanwezigheid van veel grotere bedrijven heeft een positieve uitwerking op de economische structuur van het tuinbouwgebied.

Voor de ontwikkeling van de schaalvergroting van de Westlandse glastuinbouw in 2004 zijn geen recente cijfers bekend. De afgelopen jaren heeft het tempo van schaalvergroting van kassen in de regio zelf gemiddeld wat lager gelegen dan in andere landsdelen. In de eerste plaats komt dit door de beperkte schuifruimte in de regio en in de tweede plaats door de al forsere schaalgrootte van kassen hier dan elders in het land.

Dit betekent echter niet dat Westlandse glastuinders minder aan schaalvergroting doen dan tuinders in regio's als de B-Driehoek, de Zuidplaspolder, de regio Venlo en andere tuinbouwregio's. Bij gebrek aan groei ruimte in het Westland zelf, realiseren Westlandse ondernemers hun schaalvergroting juist in voornoemde regio's. Dit betekent ook dat een groot deel van de nieuwe investeringen van Westlandse ondernemers neerslaat buiten de regio.

Er is geen reden aan te nemen dat het proces van schaalvergroting in 2004 in het Westland zowel als daarbuiten is gestopt. Bij gebrek aan exacte nieuwe cijfers is niet aan te geven of het proces in het Westland sneller of minder voortvarend is verlopen dan buiten onze regio. Daarom is ervoor gekozen de indicator schaalvergroting in de glastuinbouwmonitor 2004 te 'neutraliseren', ofwel op 100 te stellen.

► *Conclusie*

Afgezien van het proces van schaalvergroting zijn Westlandse glastuinders het lastige jaar 2004 sterker doorgeweken dan hun collega's elders in het land. De afzetontwikkeling was minder ongunstig en ondanks de ook hier ondervonden terugval in de bedrijfsresultaten, is het investeringsniveau in het Westland gestegen.

5. Bron: FloraHolland (2005), Jaarcijfers 2004; VBN (2005), Jaarverslag 2004.

6. Gegevens zijn afkomstig van Rabobank Nederland, afdeling Marketing Intelligence.

5. Conclusie, deel I

De thermometer uit 'De Kracht van het Westland 2004' resulteert in de zevende van een reeks metingen van de Westlandse economie. Dat biedt input om niet alleen stil te staan bij de ontwikkelingen in het afgelopen jaar, maar om deze ook te plaatsen in de wat langere periode 1998-2004. Een aantal conclusies valt dan te trekken:

- Voor het Westlandse bedrijfsleven was 2004 een minder goed jaar dan de meeste voorgaande jaren. De terugval van de nationale en mondiale economie heeft het Westland sterker geraakt dan andere Nederlandse regio's. De groeicijfers lopen, met uitzondering van de werkgelegenheid, meer terug dan gemiddeld in het land. Deze afwijkende ontwikkeling leidt tot de laagste score op het onderdeel economische groei tot nu toe en heeft daarmee een neerwaarts effect op het economisch presteren als geheel.
- Opvallend is dat tegen deze achtergrond de 'economische kracht' toch iets hoger uitvalt dan vorig jaar. Dit komt vooral door het groeiende aantal exporterende bedrijven en de eerste merkbare effecten van de langzame veranderingen in de productiestructuur. Door de jaren heen versterkt de Westlandse economie haar karakter van exportregio. Daartegenover staat een geleidelijke verzwakking van de regio als vestigingsgebied voor nieuwe bedrijven en ondernemers. Dat laatste impliceert geenszins een gebrek aan investeringen en vernieuwing. Het glastuinbouwcomplex, maar ook opkomende bedrijvigheid in de dienstensector, zorgen via de nodige innovatie en investeringen voor een blijvende impuls in de Westlandse economie.
- De Westlandse glastuinbouw heeft een financieel moeilijk jaar achter de rug. Magere, onzekere prijzen op een turbulente wereldmarkt resulteerden in een matige groei van de omzet. Tegelijkertijd namen de kosten verder toe. Toch komen de Westlandse tuinders er iets beter vanaf in vergelijking met hun collega's elders in het land. De magere bedrijfsresultaten lijken ook niet te hebben geleid tot een sterke terugval in de investeringen. Per saldo steekt de Westlandse glastuinbouw over 2004 licht positief af bij de Nederlandse als geheel. Dat laat onverlet dat het afgelopen jaar voor de Westlandse glastuinders een moeilijk jaar is geweest

► *Tot slot*

De economische thermometer is vooral ingezet om de effecten van het Integraal Ontwikkelingsplan Westland (IOPW) te volgen. Bovenstaande punten geven een beeld dat de voorgestane herstructurering en verbreding van de regionale economie een moeizaam proces is van de lange adem. De recente keuze van de gemeente Westland om toch vooral te focussen op de werkelijke kracht van de regio, het glastuinbouwcluster (in brede zin), is daarom begrijpelijk.

Deel II Themastudie: Human capital als motor voor groei?

Inleiding

Het glastuinbouwcluster opereert in een dynamische, competitieve en internationale markt. Behoud en uitbouw van de huidige sterke positie maakt voortdurende ontwikkeling noodzakelijk. Trends als herstructurering, schaalvergroting en internationalisering hebben sterke invloed op omvang en samenstelling van het cluster. En (mede) geprikkeld door wet- en regelgeving is voortdurende vernieuwing, aanpassing en anticipatie een blijvende noodzaak voor ondernemingen. De ontwikkeling van het cluster in de komende jaren zal samengaan met veranderende sociaal-economische verhoudingen die uiteindelijk haar weerslag zullen hebben op de regionale economie. In deze themastudie is ervoor gekozen om de regio vanuit dit veranderende perspectief te benaderen. Oftewel: hoe beïnvloeden trends en ontwikkelingen het ondernemerschap en het werknemerschap? In het vervolg wordt dit verwoord onder de term 'human capital'.

Voor de studie is een enquête uitgezet onder ondernemers uit én het glastuinbouwcluster én uit overige branches, waarbij tevens rekening is gehouden met de omvang van ondernemingen. De enquête is uitgevoerd door Survey, onderdeel van EIM. In de enquête is het accent gelegd op het Westland maar voor het eerst is er ook een vergelijking gemaakt met de rest van Haaglanden.

Achtereenvolgens komen aan de orde de positionering van 'human capital', het belang ervan, de verwachte ontwikkelingen hierin en de relatie met het onderwijs. Het geheel wordt afgesloten met enkele conclusies en aanbevelingen.

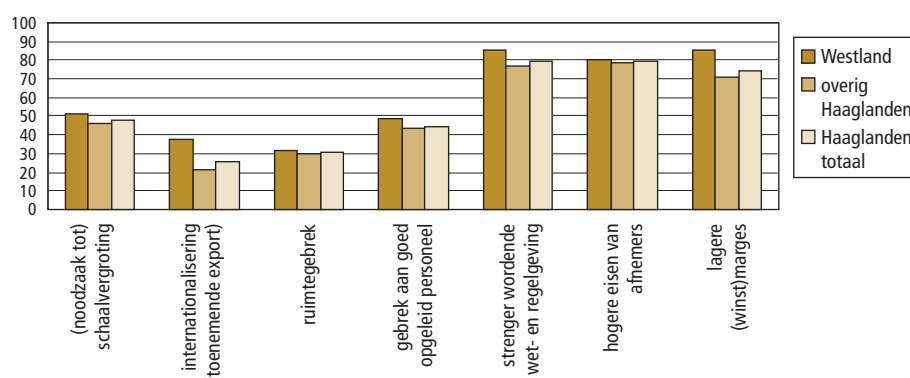
1. De positionering van 'human capital'

In onderliggende studie is het vooral interessant om te zien hoe human capital een rol speelt in het economisch functioneren van het Westland en wat de verwachtingen van organisaties hierin zijn voor de komende jaren. Daarom is in eerste instantie gekeken in welke mate een aantal veelgehoorde trends van toepassing is op de ondernemers in het Westland. Vervolgens wordt in beeld gebracht op welke manier ondernemers hierop inspelen.

1.1 De impact van trends en ontwikkelingen

Onderstaande figuur geeft aan in welke mate (sterk van toepassing en enigszins van toepassing zijn samengeteld) de genoemde trends in het Westland relevant zijn en hoe dit zich verhoudt tot de rest van Haaglanden.

Figuur 1: Impact van trends en ontwikkelingen

Het sterkst gevoeld worden de hogere en toenemende eisen van afnemers en de strenger wordende wet- en regelgeving. Rond de 80% van de ondernemers heeft hiermee te maken. Een verklaring hiervoor kan worden gevonden in toenemende eisen ten aanzien van energie, licht en milieu waarmee met name ook het glastuinbouwcluster te maken heeft.

De figuur laat zien dat (de noodzaak tot) schaalvergroting ruim de helft van alle bedrijven sterk of enigszins raakt. Dit is iets meer dan in de rest van Haaglanden. Internationalisering (toenemend belang van export) daarentegen speelt in het Westland een beduidend belangrijker rol dan in de overige delen van Haaglanden. Dit is in overeenstemming met de bevindingen over de economische kracht die in deel I van deze studie zijn beschreven. Opvallend is ook dat het gebrek aan goed opgeleid personeel in het Westland sterker wordt gevoeld dan in overig Haaglanden.

Gebrek aan ruimte speelt in heel de Randstad een rol. De verschillen tussen het Westland en overig Haaglanden zijn dan ook niet groot, al geldt wel dat in het Westland een hoger percentage bedrijven aangeeft dat dit sterk van toepassing is (respectievelijk 15,6 en 10,6%). Dit is verklaarbaar omdat juist in het Westland sprake is van beperkte schuifruimte terwijl een groot aantal bedrijven sterk ruimteafhankelijk is zoals de vele handels-, transport- en glastuinbouwbedrijven.

Uiteindelijk dient voldoende winstgevendheid de basis te zijn voor een gezonde economische ontwikkeling. Opvallend is dat in het Westland sterker wordt ervaren dat de winstmarges lager worden. Liefst 48,3% van de ondernemers geeft aan dat dit sterk op hen van toepassing is en 36,9% dat het enigszins van toepassing is. Ook dit is in overeenstemming met de bevindingen in deel I van deze studie met dien verstande dat ondernemers in het Westland ook gevoelsmatig van mening zijn dat de marges onder druk staan. Tegelijkertijd zullen de slechte cijfers van het afgelopen jaar natuurlijk doorwerken in de antwoorden.

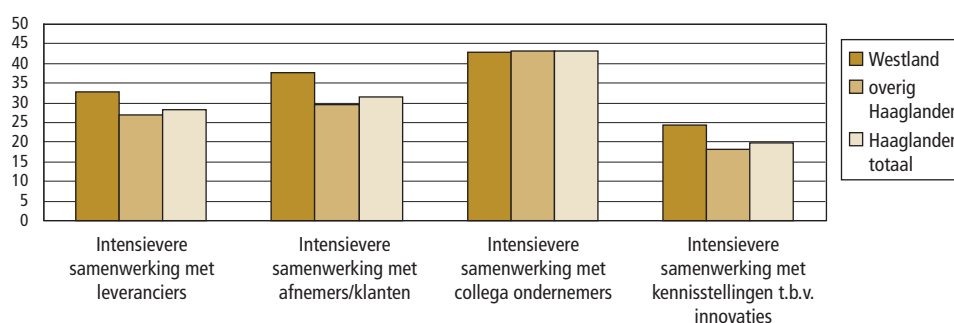
1.2 Reactie en anticipatie op trends en ontwikkelingen

Het is uiteindelijk aan de ondernemer te bepalen hoe hij omgaat met ontwikkelingen, inspeelt op marktmogelijkheden en op welke manier de bedrijfsvoering hierop wordt aangepast. Niettemin is er sprake van een aantal veel voorkomende oplossingsrichtingen en anticipatiemogelijkheden. In deze paragraaf wordt aangegeven in hoeverre ondernemers in het Westland hier gebruik van maken.

► *Intensiveren samenwerking*

Bijna 60% van de ondervraagde ondernemers denkt de komende jaren intensiever te gaan samenwerken. Dat aandeel ligt in heel Haaglanden nagenoeg gelijk.

Figuur 2: Aard van samenwerking

De figuur laat zien dat de wijze waarop dit zal gebeuren¹ wel accentverschillen geeft. Een behoorlijk aantal van de ondernemers ziet in meer samenwerking met leveranciers een mogelijk antwoord op de strenger wordende eisen van afnemers. Ook de samenwerking met de afnemers zelf wordt door ondernemers in het Westland belangrijker geacht dan in overig Haaglanden. Indien deze verwachtingen navolging krijgen zal sprake zijn van verdergaande ketenintegratie. Samenwerking met collega-ondernemers scoort het hoogst en is in heel Haaglanden vergelijkbaar. Samenwerking met kennisinstellingen scoort in het Westland beduidend beter (24,5%) dan in Haaglanden (19,7%).

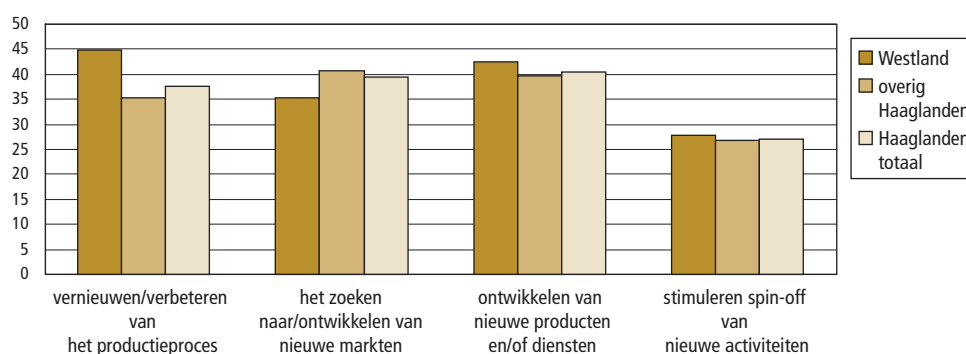
De noodzaak tot het genereren van meer en nieuwe kennis wordt in het Westland blijkbaar sterker gevoeld.

► **Innoveren**

Ruim 60% van de ondernemers in Haaglanden denkt de komende jaren meer te gaan innoveren.

De figuur geeft weer dat de aard van de innovatie duidelijke verschillen laat zien tussen het Westland en de rest van de regio.

Figuur 3: Aard van de innovaties

De innoverende ondernemers in het Westland noemen de verbetering van het productieproces het meest, gevolgd door de ontwikkeling van nieuwe producten of diensten. Op beide innovaties scoort het Westland wat hoger dan de rest van Haaglanden. Het zoeken naar en ontwikkelen van nieuwe markten wordt in het Westland daarentegen iets minder kansrijk geacht.

► **Interne organisatie**

De relatie tussen innoveren en veranderingen in de interne organisatie is evident. Het is daarom niet verrassend dat ruim 57% van de ondervraagde ondernemers in het Westland denkt de komende jaren de interne organisatie te gaan veranderen of meer te gaan investeren. Dat percentage ligt in overig Haaglanden iets lager. Daarbinnen noemt een vijfde de verdere professionalisering van het management. Scheiding van kapitaal en arbeid en scheiding van kapitaal en management worden beide nauwelijks genoemd, al ligt dit in het Westland met 6,8% wel wat hoger dan in de rest van Haaglanden. Mogelijk duidt dit op een toenemende verschuiving van de 'directeur grootaandeelhouder' naar andere organisatievormen die nodig zijn om te kunnen inspelen op trends en marktkansen. Uitbesteden of outsourcen wordt eveneens niet als cruciaal verondersteld en 8,2% van de ondernemers denkt aan stoppen of afbouwen van de werkzaamheden, bijna twee keer zo hoog als in de rest van Haaglanden. De noodzaak van extra investeringen wordt vooral verwacht in apparatuur en in extra investeringen in de kwaliteit en opleidingen van werknemers.

► **Fuseren en verplaatsen van werkzaamheden**

Fuseren of verplaatsing van werkzaamheden is voor bijna 82% van de ondernemers in het Westland de komende jaren geen optie. In overig Haaglanden ligt dat percentage iets lager. Fuseren met of overname van andere bedrijven is voor slechts 4,1% van de bedrijven aan de orde. Opmerkelijk gezien de noodzaak tot schaalvergroting en de onderliggende herstructurering die in het Westland toch ook sterk wordt gevoeld. In overig Haaglanden ligt dit twee keer zo hoog. Verplaatsing van werkzaamheden scoort ook niet hoog, maar als het gebeurt dan vooral binnen Nederland. Wel scoort 'buiten Europa' met ruim 4% drie keer zo hoog als in overig Haaglanden. Blijkbaar wil de Westlandse ondernemer liever niet de eigen regio uit, ondanks het ruimtegebrek.

2. De relevantie van human capital

De impact van ontwikkelingen en de reactie en anticipatie daarop door bedrijven hebben gevolgen voor de factor 'human capital'. In deze paragraaf wordt daarom gekeken naar de waardering van 'human capital' op dit moment en vervolgens naar de verwachtingen van ondernemers voor de komende jaren.

2.1 Werkgelegenheid en personeelsbeleid

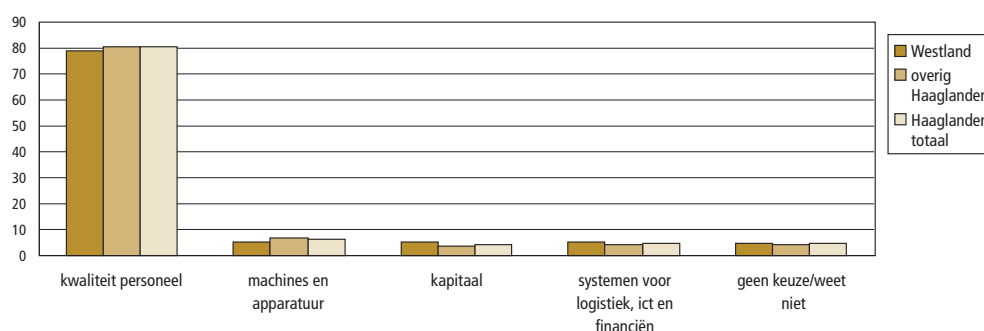
► Vacatures

Een kleine 30% van de ondervraagde bedrijven geeft aan vacatures te hebben. In overig Haaglanden ligt dit percentage zelfs iets hoger. In aantallen gemeten gaat het daarbij vooral om 1, 2 of 3 openstaande vacatures. In het Westland verwacht men eenderde van de openstaande vacatures niet snel te kunnen vervullen, een nagenoeg gelijk percentage als voor de wel snel vervulbaar geachte vacatures. In het Westland lijken openstaande functies specifiek en moeilijker de juiste mensen hiervoor te vinden.

► Relevantie human capital

De trend dat de kwaliteit van het personeel cruciaal is voor het succes van ondernemingen is ook in het Westland duidelijk aanwezig. De kwaliteit van de werknemers is voor ondernemers het allerbelangrijkste voor het gezond functioneren van de onderneming, al ligt dat iets lager dan in overig Haaglanden. Machines en apparatuur staan op de tweede plaats in het Westland, terwijl dit in overig Haaglanden zit op systemen voor ict, logistiek en financiën. De relatief sterke productoriëntatie van de regio komt hierin naar voren. Kapitaal komt in heel Haaglanden op de derde plaats.

Figuur 4: Het relatieve belang van human capital

Ondernemers verwachten dat de kwaliteit van personeel ook over 3 tot 5 jaar met afstand op nummer een blijft staan. Het percentage daalt wel, maar dit is vooral het gevolg van het groot aantal ondernemers dat aangeeft (nog) geen antwoord op deze vraag te kunnen geven.

► Instrumenten voor personeel(sbeleid)

Ondanks het grote belang dat men toekent aan de kwaliteit van personeel heeft in het Westland slechts een kwart van de bedrijven een eigen personeelsfunctionaris. Beduidend minder dan in overig Haaglanden, hetgeen mogelijk te maken heeft met de omvang en aard van de ondernemingen. Dit wordt deels onderbouwd door het feit dat in circa 40% van de bedrijven wel een specifiek personeelsbeleid wordt gevoerd. Waar loopbaanplanning in bijna driekwart van de organisaties nog geen belangrijk item is, geldt dat bij ruim 60% van de bedrijven het management wel cursussen en bedrijfstrainingen volgt en werknemers nog meer. In overig Haaglanden ligt dit overigens nog hoger.

Positief in het Westland is zonder meer de aanwezigheid van erkende leermeesters in bijna de helft van de ondernemingen.

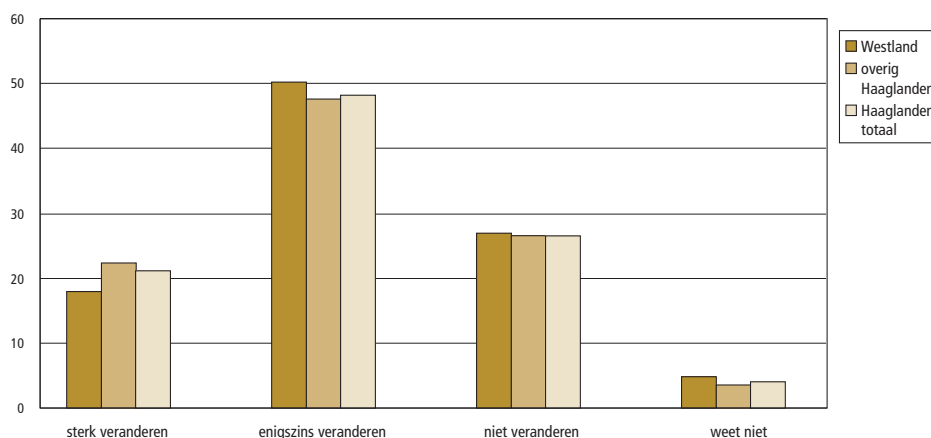
2.2 Veranderende eisen human capital

De ontwikkelingen binnen de bedrijfstakken hebben naar verwachting voor veel bedrijven gevolgen. In relatie tot het thema human capital gaat het dan om gevolgen voor de mensen die de organisaties maken.

► Management en directie

De figuur laat zien dat meer dan de helft van de ondernemingen in het Westland van mening is dat de eisen aan directie en management enigszins zullen veranderen en 17,9% denkt dat sprake zal zijn van sterke veranderingen.

Figuur 5: Verwachte veranderingen voor management en directie

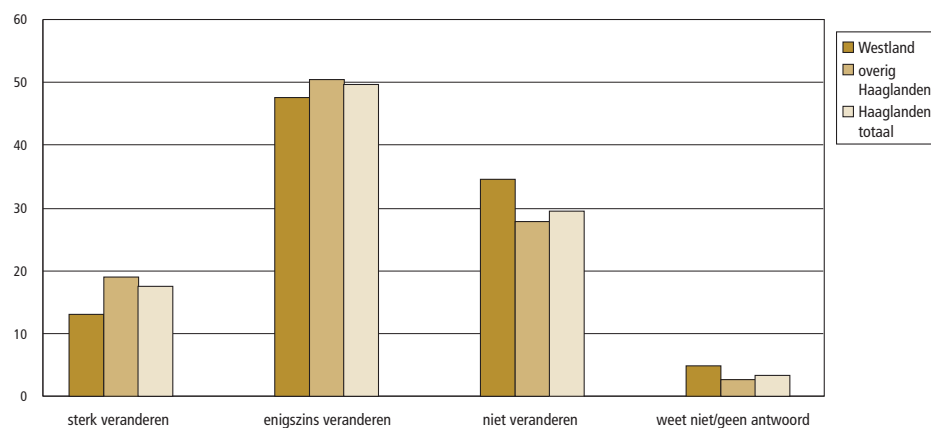

Daarbinnen ziet bijna 60% de veranderingen neerslaan in meer vakkennis en ruim 35% in meer productkennis. Ruim de helft legt de nadruk op meer eigen initiatief in de toekomst en een nog hoger aantal voorziet een groeiend belang van algemene vaardigheden en (vooral) meer sociale en communicatieve vaardigheden. Ook dienstverlening en marketing winnen aan belang, evenals kennis van systemen en logistiek. Een vergelijking met overig Haaglanden leert overigens dat daar alles - met uitzondering van systemen en logistiek - nog belangrijker wordt geacht. Als de verwachtingen uitkomen komt er het nodige af op directie en management.

► Medewerkers

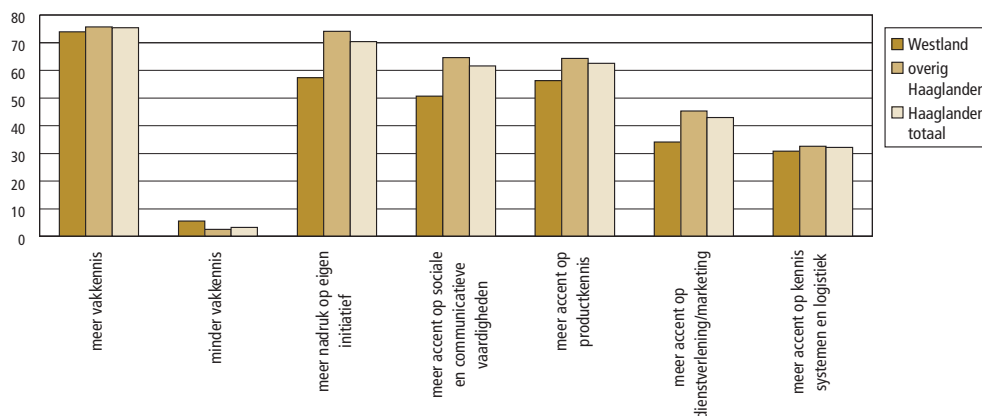
Ook ten aanzien van de medewerkers verwacht men veel veranderingen. Ook hier brengt de figuur dit duidelijk in beeld.

Figuur 6: Verwachte veranderingen voor medewerkers

Figuur 7 brengt in beeld waar die veranderingen zullen ontstaan. Duidelijk blijkt de behoefte aan meer vakkennis en meer eigen initiatief. Ook het toenemend belang van sociale en communicatieve vaardigheden is hoog, evenals de groeiende behoefte aan meer productkennis. Opmerkelijk is ook de groeiende nadruk op dienstverlening en kennis van systemen en logistiek. In de rest van Haaglanden liggen de percentages bijna overal nog hoger.

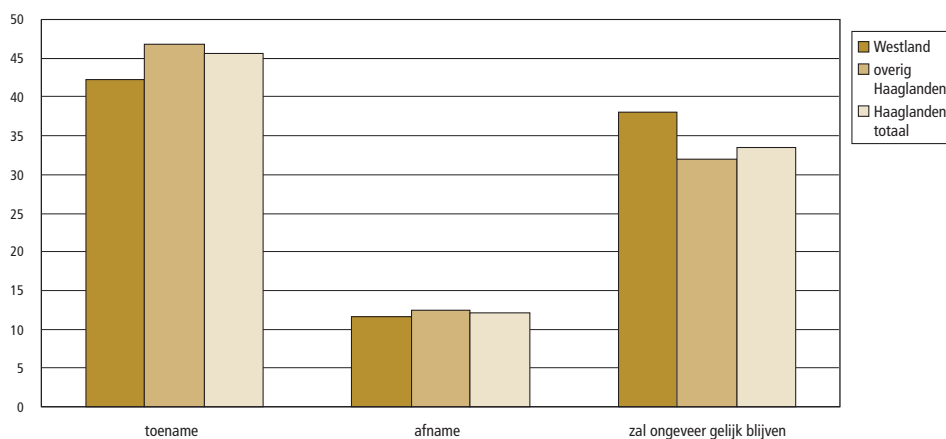
Figuur 7: Aard van de verwachte veranderingen voor medewerkers

► Samenstelling personeel naar opleidingsniveau

Zeer interessant voor de verdere ontwikkeling van de economie zijn de verwachtingen onder ondernemers over omvang en samenstelling van het personeelsbestand. Dan blijken de verwachtingen voor de komende 3 tot 5 jaar over de omvang van het personeelsbestand in heel Haaglanden zonder meer positief. Figuur 8 brengt dit in beeld. Dit is opvallend wanneer we het afzetten tegen het teleurstellende jaar, zoals dat in deel I van dit rapport naar voren is gekomen.

Figuur 8: Verwachtingen omvang personeelsbestand

Voor een niet onaanzienlijk deel zal de verwachte groei worden ingevuld via parttimers (31,5%), al is dit vergelijkbaar met de percentages die worden genoemd ten aanzien van vaste werknemers. De verwachte groei in oproeprkrachten ligt met 20% hoger dan in de rest van Haaglanden.

Ook in de toekomst biedt het Westland naar verwachting werk voor lager opgeleiden. Van de ondernemers ziet 14,5% zelfs een toename van ongeschoolde werknemers en verwacht bijna een kwart dat het aantal vmbo'ers zal toenemen. Dit ligt duidelijk hoger dan in de rest van Haaglanden. De verwachtingen ten aanzien van het aantal MBO'ers verschilt in heel Haaglanden nauwelijks van elkaar. De meerderheid van de ondernemers verwacht dat dit aantal gelijk zal blijven of zal groeien (samen bijna 60%). De veranderingen ten aanzien van werknemers met een havo/vwo opleiding zijn het minst groot.

De roep om meer HBO'ers in het bedrijfsleven slaat ook neer in het Westland, getuige een verwachte toename van 17,9%. Dit ligt echter wel beduidend lager dan in overig Haaglanden (ruim een kwart). Het percentage bedrijven dat een afname verwacht van het aantal HBO'ers is te verwaarlozen. In het Westland is de verwachte groei voor academici niet zo groot. Slechts 6,2% van de ondernemingen verwacht een toename van deze aantallen, minder dan de helft van de score in de rest van Haaglanden.

► **Verwachte ontwikkelingen samenstelling personeel naar functierichting**

Functies binnen organisaties veranderen, mede ten gevolge van de trends en ontwikkelingen. Zo is sprake van toenemende verdienstelijking, ook binnen op productie georiënteerde bedrijven en de strengere en steeds veranderende wet- en regelgeving stelt eisen aan de interne organisatie en administratieve afhandeling. Moderne ICT maakt doorlooptijden korter en de invloed van de klant (ketenintegratie) wordt meer en meer voelbaar. Om zicht te krijgen op de relevantie van deze ontwikkelingen in het Westland is ondernemingen gevraagd welke tendensen zij zien in de aard van de functies binnen hun organisaties.

Dan valt onmiddellijk op dat de verwachte toename aan technisch opgeleid personeel het grootst is. Omdat ook de verwachte toename in de rest van Haaglanden fors is ligt hier - als de verwachtingen uitkomen - een forse claim op de regionale arbeidsmarkt. Overigens, het onderzoek is niet zo diep gegaan dat ook is gevraagd naar de inhoud van de functies.

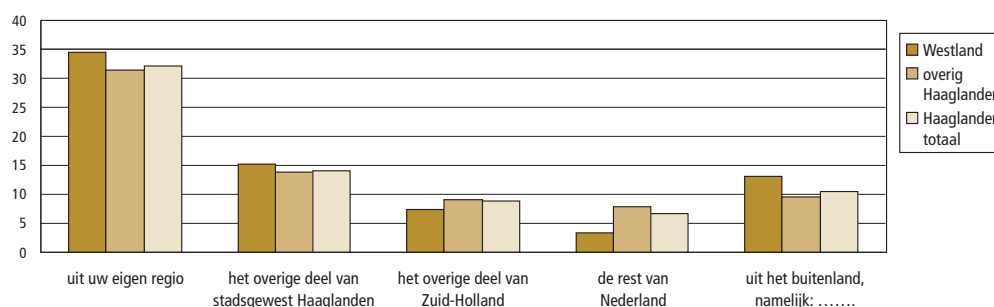
Ook wordt een toename verwacht van werknemers met een economisch administratieve functie en van werknemers in de marketing en verkoop. Deze percentages liggen echter op de helft van de verwachte groei in techniek en zijn ook lager dan in overig Haaglanden (21%).

De verwachting was dat de veranderende bedrijfsgrootte en toenemende professionalisering in het bedrijfsleven zou samengaan met een toename van het aantal bedrijfskundigen. Toch valt deze verwachte groei met 5,6% in het Westland mee (in overig Haaglanden het dubbele). Veranderingen in de bedrijfsvoering worden naar verwachting blijkbaar op een andere manier opgevangen. Daar staat tegenover een verwachte toename van het aantal werknemers met een groen- of landbouwopleiding. Vakgerichte opleidingen blijven van belang voor het Westland.

► **Internationale mobiliteit**

Er wordt ook veel gesproken over internationalisering. Zowel binnen als buiten de Europese Unie zou dit leiden tot een toenemende mobiliteit. Om enigszins inzicht te krijgen in de verwachte ontwikkelingen, is gevraagd naar de verwachte herkomst van werknemers over 3 tot 5 jaar. In de figuur is afgebeeld waar men de toename vandaan ziet komen.

Figuur 9: Verwachte herkomst toename nieuwe medewerkers

Dan blijkt dat het aantal werknemers uit de eigen regio het belangrijkste blijft. Opvallend is wel het relatief hoge aantal bedrijven in het Westland dat een toename verwacht van werknemers uit het buitenland.

2.3 Human capital en Onderwijs

In het onderwijs worden de werknemers van de toekomst klaargestoomd. Het is in dit kader relevant om te zien hoe ondernemers tegen het onderwijs aankijken en op welke manier samenwerkingsvormen tussen onderwijs en bedrijfsleven in het Westland al vorm krijgen.

► *Tevredenheid schoolverlaters*

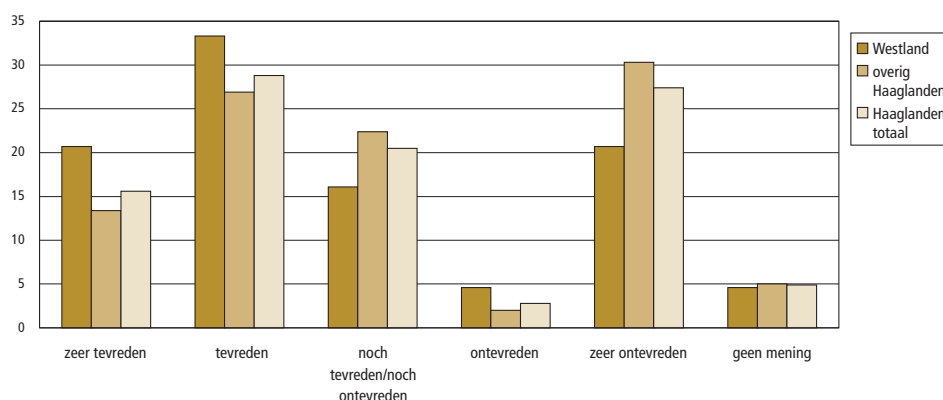
Nieuwe werknemers zijn op meerdere manieren van belang voor organisaties. Ze zijn noodzakelijk voor de ‘vervanging’ van oudere of vertrekkende werknemers en ze brengen nieuwe kennis mee het bedrijfsleven in. Belangrijk is dan om te weten hoe ondernemers aankijken tegen de kwaliteit van schoolverlaters.

► *VMBO*

Een behoorlijk aantal van de ondernemingen in het Westland is tevreden over de kwaliteit van jongeren met een vmbo-diploma. Dit is opmerkelijk, ook al gezien het feit dat het vmbo niet opleidt voor een functie op de arbeidsmarkt. Het percentage ligt ook hoger dan in de rest van Haaglanden.

Daar staat tegenover dat een vijfde zeer ontevreden is. Dit zit vooral in het gemis aan praktijkervaring en praktijkkennis (78,9%), vakkennis en technische basiskennis (50%) en sociale vaardigheden (47%).

Figuur 10: (On)tevredenheid vmbo-schoolverlaters

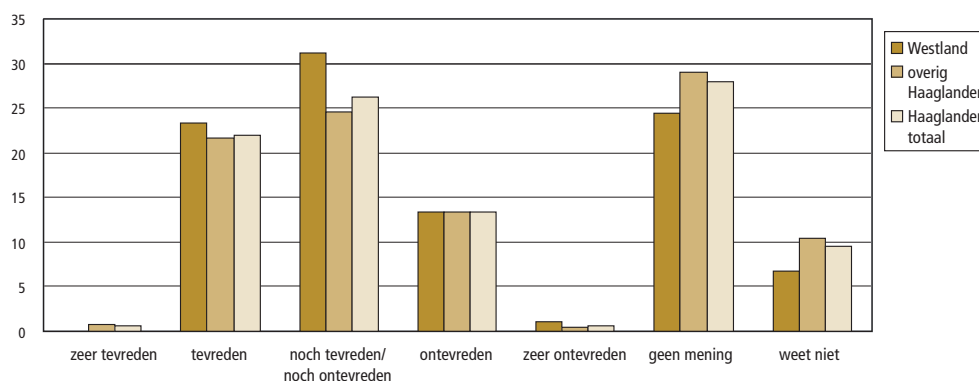

► *MBO*

Bijna een kwart van de ondervraagden is tevreden over kennis en vaardigheden van mbo-schoolverlaters. Dit is vergelijkbaar met de rest van Haaglanden. Opmerkelijk is dat de hoogste percentages worden gescoord op noch tevreden/noch ontevreden en ‘geen mening’.

Een bescheiden 15% is ontevreden. Het meest genoemd in het Westland zijn het gebrek aan praktijkervaring, materiaalkennis en vakkennis die alle rond de 40% scoren. Met name materiaalkennis scoort veel hoger dan in de rest van Haaglanden. Ook het gebrek aan sociale en communicatieve vaardigheden wordt genoemd, maar dit ligt in de rest van Haaglanden nog hoger.

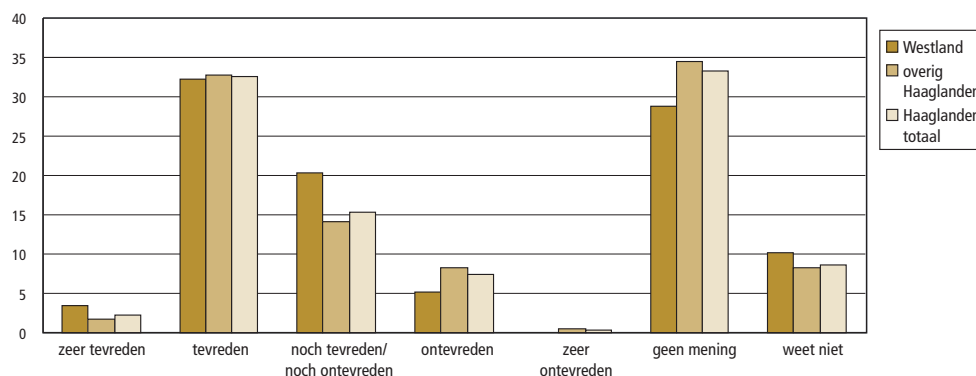
Figuur 11: (On)tevredenheid mbo-schoolverlaters

► HBO/WO

De tevredenheid over HBO'ers bedraagt eenderde en scoort daarmee het hoogst. Slechts 5,1% is ontevreden (8,2% in overig Haaglanden). Opvallend is wel dat binnen de ontevredenheid zaken als sociale en communicatieve vaardigheden nu hoger scoren dan in de rest van Haaglanden.

Figuur 12: (On)tevredenheid HBO-schoolverlaters

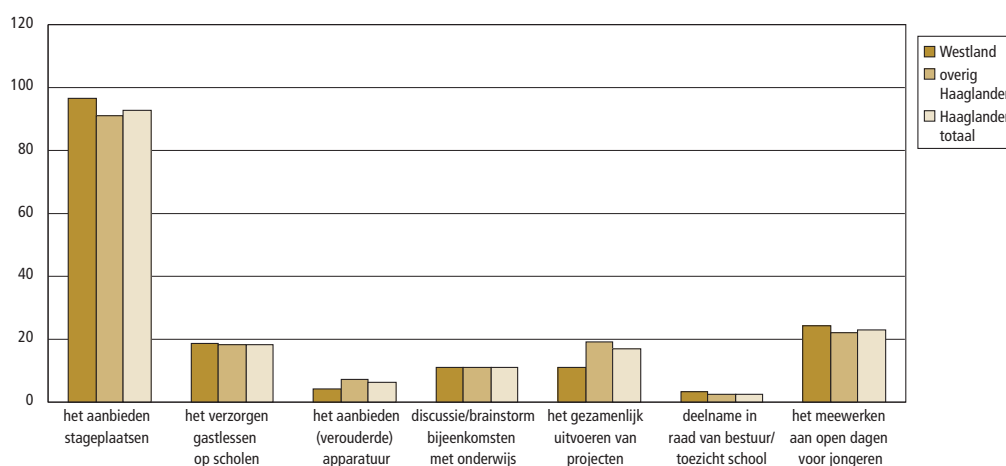

De cijfers ten aanzien van universitaire schoolverlaters zijn iets anders. Ontevreden is ook hier bijna niemand, maar het percentage 'tevreden' ligt met 15,4% beduidend lager dan in overig Haaglanden waar het bijna 28,7% bedraagt. Eerder constateerden we ook al dat het aantal academici in het Westland naar verwachting niet hard zal groeien.

► Samenwerking met onderwijsinstellingen

14,9% van de ondernemers in Westland werkt veel en 46,6% werkt af en toe samen met onderwijsinstellingen. Deze percentages liggen iets hoger dan in overig Haaglanden. De figuur laat zien dat de samenwerking zich het meest uit in het aanbieden van stageplaatsen. Ook het verzorgen van gastlessen en het meewerken aan open dagen voor jongeren scoren redelijk.

Figuur 13: Samenwerking onderwijs-bedrijfsleven

Zaken als het aanbieden van apparatuur, meedoen aan discussie en brainstormsessies, gezamenlijke projecten of de deelname in raad van bestuur/toezicht van een school laten lage percentages zien. Het lijkt er daarmee op dat de relatie tussen bedrijf en school vooral een ad hoc karakter kent.

De behoefte aan meer of betere contacten met het onderwijs wordt door ruim 80% van de ondernemingen niet gevoeld, vergelijkbaar met overig Haaglanden. 15% heeft hier wel behoefte aan. De behoefte voorziet vooral in meer stagiaires, betere informatie en betere netwerken met het onderwijs.

3. Conclusie, deel II

► *Trends en anticipatie*

Het bedrijfsleven in het Westland heeft relatief veel te maken met toenemende eisen van afnemers en ervaart de gevolgen van strenge wet- en regelgeving. Ook de noodzaak van schaalvergroting en het groeiend internationale karakter komen duidelijk uit het onderzoek naar voren. Toch is fuseren of verplaatsing van werkzaamheden nog geen gemeengoed en als het gebeurt dan vooral binnen Nederland. De Westlandse ondernemer is behoorlijk honkvast. Daar staat tegenover dat de ondernemer vanuit het Westland via export van producten, diensten en kennis wel direct bijdraagt aan de verdergaande internationalisering.

Veel ondernemers zien in intensievere samenwerking een mogelijk antwoord op de ontwikkelingen. In het Westland leggen zij een relatief zwaar accent op samenwerking met leveranciers en afnemers. De verdergaande ketenintegratie 'binnen het cluster' lijkt daarmee te worden onderbouwd. In heel Haaglanden, inclusief Westland, hechten ondernemers het meeste belang aan samenwerking met collega-ondernemers. De integratie gaat mogelijk verder. Waar Westlandse ondernemers veelal vanuit de praktijk tot innovatieve oplossingen komen, wordt de noodzaak van samenwerking met kennisinstellingen steeds sterker gevoeld. Innovatie is hoe dan ook een belangrijk item. Daarbij zoeken ondernemers in het Westland de vernieuwing vooral in de verbetering van het productieproces, gevolgd door de ontwikkeling van nieuwe producten of diensten. Het ontwikkelen van nieuwe markten wordt in het Westland iets minder kansrijk geacht dan in overig Haaglanden.

Veranderingen hebben gevolgen voor de interne organisatie van bedrijven. Toch worden 'professionalisering van management' en 'de scheiding van kapitaal, management en arbeid' sporadisch genoemd, al ligt het laatste in het Westland wel hoger dan in de rest van Haaglanden. Mogelijk duidt dit op een toenemende verschuiving van de 'directeur-grootaandeelhouder' naar andere organisatievormen die nodig zijn om te kunnen inspelen op trends en marktkansen en om financiering van nieuwe concepten en organisaties met grotere omvang mogelijk te maken.

► *Human capital*

Ondernemers geven aan dat de kwaliteit van de werknemers het belangrijkste is voor het gezond functioneren van de onderneming, nu en in de nabije toekomst. Machines en apparatuur staan op de tweede plaats in het Westland. Hierin komt de relatief sterke productoriëntatie naar voren. Het grote belang van kwalitatief goed opgeleide medewerkers zie je niet terug in het hebben van een eigen personeelsfunctionaris of gerichte loopbaanplanning, maar wel in cursussen en bedrijfstrainingen voor management en werknemers. Overigens geeft (in economisch mindere tijden) bijna eenderde van de ondernemers aan vacatures te hebben, waarvan eveneens eenderde verwacht deze niet snel te kunnen vervullen.

Ondernemers verwachten dat de eisen aan directie, management en werknemers in de nabije toekomst ingrijpend veranderen. Opvallend is dat ondernemers in alle lagen het belang noemen van meer vakkennis en productkennis. Ook legt ruim de helft de nadruk op meer eigen initiatief en valt tevens het groeiend belang van algemene en (vooral) sociale en communicatieve vaardigheden op. Overigens denkt ruim 8% van de ondernemers in het Westland (twee keer zoveel als in overig Haaglanden) aan stoppen of afbouwen van de werkzaamheden.

► *Samenstelling personeel*

Ondernemers zijn positief over de werkgelegenheid. Bijna de helft verwacht een toename. Ook in de toekomst biedt het Westland naar verwachting werk voor lager opgeleiden. De meerderheid van de ondernemers verwacht dat het aantal MBO'ers en HBO'ers zal groeien. De verwachte groei voor academici is niet groot. Dominant is de verwachte behoefte aan technisch opgeleid personeel. Omdat deze ook in de rest van Haaglanden fors is, ligt hier - als de verwachtingen uitkomen - een forse claim op de regionale arbeidsmarkt én op het aanbod van nieuwe technisch opgeleide werknemers (onderwijs). Het is de vraag hoe dit in de praktijk zal uitpakken. De benodigde werknemers worden vooral in de eigen regio gezocht. Opvallend is wel het relatief hoge aantal ondernemers in het Westland dat een toename verwacht van werknemers uit het buitenland.

► **Onderwijs**

Veel Westlandse ondernemers zijn redelijk tevreden over de kwaliteit van jongeren met een vmbo-diploma. Het percentage ligt ook hoger dan in de rest van Haaglanden. Daar staat tegenover dat een vijfde zeer ontevreden is. Dit zit vooral in het gemis aan praktijkervaring en praktijkkennis, vakkennis, technische basiskennis en sociale vaardigheden. Bijna een kwart van de ondervraagden is tevreden over kennis en vaardigheden van mbo-schoolverlaters. Een bescheiden 15% is ontevreden, vooral vanwege het gebrek aan praktijkervaring, materiaalkennis en vakkennis. Eenderde is tevreden over HBO'ers.

Samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven uit zich het meest in het aanbieden van stageplaatsen. Ook het verzorgen van gastlessen en het meewerken aan open dagen voor jongeren scoren redelijk. Zaken als het aanbieden van apparatuur, meedoen aan discussie en brainstormsessies, gezamenlijke projecten of de deelname in raad van bestuur/toezicht van een school laten lage percentages zien. Het lijkt erop dat de relatie tussen bedrijf en school vooral een ad hoc karakter kent. Ruim 80% van de ondernemers heeft geen behoefte aan meer of betere contacten met het onderwijs, 15% heeft hier wel behoefte aan. Deze behoefte voorziet vooral in meer stagiaires, betere informatie en betere netwerken met het onderwijs.

► **Tot slot**

De accenten die ondernemers in het Westland plaatsen zijn - in vergelijking met overig Haaglanden - terug te voeren op het sectorspecifieke karakter en de cultuur van het Westland. Het bedrijfsleven in het Westland is productiegericht én geconcentreerd in zelfstandig ondernemerschap. Wel is voorzichtig sprake van een verdergaande scheiding tussen kapitaal en management. Innovaties worden veelal in het bedrijfsleven zelf bedacht en dragen bij aan het professioneler en flexibeler opereren in een dynamische omgeving met sterke internationale concurrentie. Daarin is de externe organisatie van groeiend belang, maar er bestaat nog de neiging eerst intern (en productgericht) te denken. De praktische kennis en voortdurende ontwikkeling van nieuwe concepten zorgen steeds voor voldoende marktaandeel. Toch is sprake van een lichte kentering, gezien het belang dat ondernemers hechten aan samenwerking met kennisinstellingen. Economisch beleid dient hier rekening mee te houden. Tegelijkertijd is het nodig kritische vragen te (blijven) stellen aan de ondernemers zelf. Schatten zij de toekomst goed in? Zijn nieuwe accenten nodig?

Een aantal beleidsaandachtspunten wordt hieronder in overweging gegeven:

- Schaalvergroting gaat samen met een ander type onderneming en een andere bedrijfsstructuur. Hoe kan hierop worden geanticipeerd?
- Schaalvergroting vergroot de ruimtedruk. Welke keuzes binnen het cluster én beleidsmatig zijn nodig om dit op te vangen?
- Welke partijen dienen een rol te spelen in de belangrijker wordende samenwerking met kennisinstellingen? Kan de overheid een rol vervullen als aanjager en/of organisator?
- Ondernemers roepen om meer vakkennis en productkennis. Het onderwijs moet zich bezinnen op de vraag of het competentiegericht leren niet te ver is doorgesloten.
- Speelt het onderwijs voldoende in op de verwachte veranderingen in de markt?
- Is het bedrijfsleven zelf nog te veel 'intern' georiënteerd? En zo ja, hoe kan dit worden doorbroken?

Bijlagen

Toelichting op de Economische Thermometer

De thermometer voor het economisch presteren is opgebouwd uit de thermometer voor economische groei en de thermometer voor economische kracht. Ze zijn ontwikkeld door het Directoraat Kennis en Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland en primair bedoeld om indicatie te geven van het reilen en zeilen van regionale economieën in ons land. Ze hebben daarom vooral een signalerende functie. Bij beide thermometers is gekozen voor een viertal indicatoren, die de economische groei respectievelijk kracht duiden. Het cijfer dat een regio voor een indicator krijgt toebedeeld, is gebaseerd op de score van de regio ten opzichte van die van andere regio's in ons land. De mate waarin de regionale score afwijkt van het gemiddelde van alle regio's (de zogenoemde 'standaarddeviatie') vertaalt zich in punten die regio meer of minder krijgt toebedeeld dan dat landelijke gemiddelde: een zes. De berekeningswijze is voor alle indicatoren hetzelfde. Het cijfer voor economische groei en kracht is het evenredige gemiddelde van de vier bijbehorende indicatoren.

In de economische thermometer is het gehele Westlandse bedrijfsleven meegenomen, dus ook de glastuinbouw. Vanwege het bijzondere belang van deze sector voor het Westland is in aanvulling op de twee algemene indicatoren 'groei' en 'kracht' nog een specifieke indicator voor de glastuinbouw ontwikkeld. De wijze van berekening van deze specifieke indicator wijkt af van de andere twee indicatoren. De prestatie van de Westlandse glastuinbouw wordt afgezet tegen het landelijk gemiddelde in deze bedrijfstak. Dit gemiddelde is hier op 100 gesteld. De glastuinbouwindicator telt niet mee in de thermometer voor het economisch presteren.

Bronvermelding

- *ABN-AMRO/Oogst* (2003), Enquête agrarisch ondernemen.
- *Bloemenveiling Holland/FloraHolland* (diverse jaargangen), Jaarverslag, Cijfers en Feiten. Naaldwijk.
- *Centraal Bureau voor de Statistiek* (diverse jaargangen), Landbouwtellingen. Voorburg.
- *ABF/ETIN Adviseurs* (diverse jaargangen), LISA Werkgelegenheidsregister Nederland. Tilburg.
- *Kamer van Koophandel Haaglanden/Vereniging Kamers van Koophandel* (diverse jaren), Enquête Regionale Bedrijfsontwikkeling. Den Haag/Woerden.
- *Kamer van Koophandel Haaglanden/Vereniging Kamers van Koophandel* (diverse jaargangen), Bedrijvendynamiek. Den Haag/Woerden.
- *Rabobank Nederland* (diverse jaren), Marketing Intelligence.
- *Rabobank Nederland* (diverse jaren), Rabo Groen Bank.
- *Stadsgewest Haaglanden* (diverse jaren), Werkgelegenheid in Haaglanden, Momentopname & Trends, diverse jaargangen. Den Haag.

de Kracht van het Westland

Dit jaarlijkse rapport wordt mogelijk gemaakt door de samenwerking tussen Kamer van Koophandel Haaglanden en Rabobank Westland.

Rabobank

**KAMER VAN KOOPHANDEL
HAAGLANDEN**